

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 94 1973

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Till detta kommer den språkliga aspekten. Den debatt i engelsk och amerikansk press som följde på översättningen av Augusti 14 visade översättarens dilemma att balansera mellan en för den västerländska läsaren godtagbart flytande text och försöken att återge något av författarens folkliga expressivitet och förkärlek för neologismer. Medan en rysk läsare uppfattar att bakom språket ligger en tydlig udd mot sovjetiska språkpolitiska tendenser i, enligt Solzjenitsyns mening, utslätande riktning och samtidigt en medveten anknytning till en tradition med nationella, för att inte säga nationalistiska övertoner, så är den västeuropeiske läsaren ur stånd att göra detta. En ordagrann översättning kan för en läsare utan nödiga referensramar komma att framstå som kantig och besynnerlig.

Slutligen har i författarens senare författarskap (särskilt Augusti 14) trängt fram en vad man kan kalla mystisk-nationell ton som uppenbarligen har anknytning till rysk filosofisk och religiös tradition, till ortodox liturgi och ortodox tankevärld. Vi känner igen liknande tendenser från andra bekanta ryska efterkrigsromaner som Bulgakovs Mästaren och Margerita och framför allt Pasternaks Doktor Zjivago (särskilt de avslutande dikterna). Men om Pasternaks ödes- och uppståndelsesymbolik rör sig på ett poetiskt plan med mera lättbegripliga poetiska symboler tycks Solzjenitsyns nationella mystik snarare röra sig i riktning mot de slavofilt präglade strömningar som var gängse på 1800-talet.

De böcker som hittills publicerats om Solzjenitsyn i väst har huvudsakligen varit dokument-samlingar belysande »fallet Solzjenitsyn» (t.ex. Labeledz, Solzhenitsyn. A documentary record eller Björkegrens bok). A. Rothbergs A. Solzhenitsyn. The major novels, vars titel tycks antyda en inriktning på konstnärliga aspekter, betraktar romanerna huvudsakligen som historiska dokument om Stalintiden. C. Moodys lilla bok är tills vidare det första försöket att ge en sammanfattande bild av Solzjenitsyn inte bara som människa och politisk krönikör utan framför allt som författare.

Den börjar med en kort biografisk skiss som går fram till Nobelföreläsningen augusti 1972. Sedan behandlas En dag i Ivan Denisovitjs liv, följd av ett särskilt intressant kapitel om »language and style». Efter ett avsnitt om hans korta berättelser och pjäser följer så särskilda kapitel om Första kretsen, Cancerkliniken och Augusti 14. Boken fyller väl sitt syfte som en inledande orientering. Författaren är visserligen ofta påfallande försiktig i sina omdömen och rätt opersonlig i sina analyser men det hänger kanske samman med bokens orienterande syfte och ämnets intrikata karaktär.

Det finns ett och annat att diskutera men jag

nöjer mig med ett par punkter. Jag finner det inte särskilt givande att sammankoppla En dag och Matrjonas gård, som författaren gör. Matrjonas gård har, som jag ser det, snarare en parallell i Högra handen (en berättelse som författaren mycket överraskande anser »reduced to insignificance by Cancer ward», s. 81). I den ena berättelsen gestaltar Solzjenitsyn det »eviga» Ryssland (Matrjona), i den andra det historiskt betingade (den söndervärkte, döende bolsjeviken från det en gång ärorika regementet »Världsrevolutionen»).

En dag betecknas som »the most sustained and skilfully constructed example of the *skaz* technique in modern Russian literature» (s. 68). Berättelsen förs, som bekant, i tredje person men med en växling mellan berättarens och huvudpersonens point of view, markerade i språket. Här och där dyker dessutom plötsligt ett »vi» upp och ger en närvaro- och ögonvittneseffekt. Jag vet inte om detta verkligen skall kallas »skaz-teknik» (det ryska begreppet för »fictionalised narrator»). Denna växling mellan tredje och första person är synbarligen typisk för modern prosa över huvud taget (se Tom Wolfe i Esquire, December 1972) och betingad av själva ämnet (cf. Vonneguts Slaughter-House Five, där framställningen i tredje person oväntat kan brytas av ett »Somebody behind him in the boxcar said »Oz». That was I. That was me»).

Hur som helst ger denna lilla bok en god översikt, samtidigt som den klart antyder hur komplicerat ett studium av Solzjenitsyns författarskap är och långt framgent kommer att vara. Man kan bara förutsäga att detta inte kommer att utgöra något hinder för en jämn ström av nya böcker om honom inom de närmaste åren.

Nils Åke Nilsson

Axel Fritz: *Ödön von Horváth als Kritiker seiner Zeit*. List Verlag München 1973.

Fritz inleder med att bestämma Ödön von Horváths position. Han växte upp i donaumonarkin som son till en adlig diplomat och kom till Berlin i mitten på 20-talet. Litterärt stod han nära Neue Sachlichkeit, politiskt var han ljusrött marxistisk. Hans moderna »Volksstücke», bl.a. *Kasimir och Karoline*, innebär ett visst publikt genombrott. I takt med Weimarrepublikens sönderfall förtrodde hans optimistiska tilltro till kollektivets förmåga att omskapa samhälle och moral. Hitlers Machtübernahme berövade honom existensmöjligheter och optimism. Den enskilda människans skuld och ansvar blir under landsflykten ett huvudtema i hans diktning. Bara 36 år gam-

mal dör han genom en ominös olyckshändelse, som man kan läsa om i Carl Zuckmayers självbiografi.

Vännen Zuckmayer var f.ö. den förste som började bagatellisera de redan genom tillkomst-tid och ämnesval rätt självklara tidshistoriska och samhällskritiska inslagen i Horváths produktion. Tysk kritik och litteraturvetenskap har haft svårt att räkna sociala och politiska frågor till de »allmänmänskliga» som bör sysselsätta en stor diktare. Från vännernas gravtal går en krökt linje till 60-talets gryende Horváthforskning. Syftet är inte längre att inordna en kollega i en klassisk tradition – oberoende och överlägsen i förhållande till nazismen – för att illuminera emigrantlitteraturen över huvud taget. Men resultatet blir ändå detsamma: Horváths produktion framstår som rätt ointressant och menlös om man förnekar dess politiska innehåll, och hans storhet, som motiverar hyllningar och avhandlingar, måste man då i konsekvensens namn förankra i de verk som han *skulle* ha skrivit om inte en stormknäckt gren hade krossat hans huvud på Champs-Elysées i juni 1938. Horváth har så kommit att stämpas som ett i förtid brutet löfte, trots en mer än decennielång bred och angelägen författargärning.

Fritz vänder sig engagerat mot denna skeva grundsyn. De hårda ord han faller i sammanhanget motiveras väl i den forskningsöversikt som inleder hans dissertation (Stockholm 1971) men som tyvärr inte fått plats i föreliggande, populärare, utgåva med samma titel. Det måste i det läget vara en angelägen uppgift att inventera de tidshistoriska och samhällskritiska inslagen i Horváths verk, och Fritz avhandling är en sådan genomgång. Det ska genast sägas att hans redovisning övertygar, ingen kan längre för-ringa denna sida av författarskapet. Om samhälls-återspeglingen är en bärande stomme eller »endast» en väsentlig aspekt blir väl dock inte fullt klart. Till förvirringen bidrar både Horváth och Fritz. Den förre genomlöpte naturligt nog flera faser, med en särskilt viktig gräns vid 1933, och han slipade bort mycket av den politiska skärpan mellan utkast och tryck. Den senare tar kanske allt för lätt på de litteraturvetenskapliga problem, kronologiska och genetiska, som tränger sig på i en sådan situation.

Fritz har fördelat sin inventering på två kapitel. Det första beskriver den litterära utformningen av historiskt *fixerbara händelser* från Bismarcks tid till Hitlers. Det andra behandlar systematiskt sådana *konstanta företeelser* som kapitalism, revolutionsdiskussion, den borgerliga familjen och könsrollerna. Författaren visar hur Horváth låter 20-talets nya livskänsla reflekteras i de litterära gestalternas medvetande: teknologisk och idrottslig begeistring, västerlandstrött exotism och

ockultism, ungdomlig frigörelse och en eskapism som drivits i filmens, populärpressens och trivial-litteraturens bänkar.

I praktiken är dock gränsdragningen mellan punktuellt och konstant svår att motivera. Politiska och kulturella förhållanden glider ihop. Båda kapitlen handlar i själva verket om detsamma: historiskt bestämbara, ideologiska företeelser som är uttryck för eller konsekvenser av medelståndets position i kraftfältet mellan stor-kapitalism och proletariat. Horváths verk blir i Fritz framställning en dold kamera, som avslöjar den tyska småborgerlighetens syn på sig själv och sin historiska situation. Det är en samhällsklass som ständigt förökas – eller snarare späds ut – av sjunkande adel och uppåtstigande proletärer. Denna sociologiska process och mestadels inkapslade klasskamp avbildas både i sin materiella och sin ideologiska form nogsamt av Horváth. Marxistiskt influerad men utan kommunistiskt engagemang, mindre schälongs- än salongsfreudian, hade han utmärkta förutsättningar att blottlägga såväl falskt som bortträngt medvetande. Den fallne aristokraterns illusionslöshet och kakanierens nödtvungna sidoperspektiv hjälpte honom att genomskåda den rikstyske borgarens aningslösa och dimmiga illusioner och inse att dessa vacklande gestalter lätt kunde slå över i bombastisk brutalitet och reaktionärt övervåld.

Horváths verk är så på en gång ett historiskt dokument och en kritisk analys. Fritz gör rättvisa åt båda dessa sidor. Men hans bild förlorar ändå en dimension när han aldrig låter historien själv konfronteras med verket. Horváths beskrivning och analys kan därför inte bedömas i ett kritiskt perspektiv, vare sig av författare eller läsare. Horváths dramer och romaner tycks vara Fritz huvudkälla till tidens historia. Han aktualiserar aldrig frågan om Horváth förbisåg eller gav felaktiga proportioner åt vissa företeelser. Något försök att spåra en historiefilosofi eller samhällsteori görs inte heller. Rimligtvis är också Horváths tidskritik betingad av sin historiska miljö och därför i vissa avseenden begränsad. Det är väl uppenbart att han tillmäter småborgarnas falska medvetande en alltför stor roll som historiskt subjekt. Man undrar om pacifismen (som enligt Fritz är en ursprungligen marxistisk idé) verkligen var ett så allvarligt problem för kommunistpartiet omkring 1930 som man via Fritz får intryck av att Horváth menade att det var. Det har man hur som helst ingen möjlighet att avgöra med utgångspunkt i avhandlingen.

Horváths samhällskildring återspeglar rättvisande sitt objekt, det måste vara Fritz' mening. Han gör i alla fall alldeles för stor affär av vissa mindre avvikelser från det historiskt manifesta hos Horváth. I *Ein Kind unserer Zeit* skildras

ett statskapitalistiskt samhälle med högkonjunktur och massarbetslöshet. För Fritz blir detta ett dubbelt problem: Hitlertysklands rustningsindustri var inte förstatligad och arbetslöshet skall inte förekomma under goda tider. Men han diskuterar inte om Horváth anknyter till någon marxistisk modell av utvecklad monopolkapitalism där dessa motsägelser upphävs utan förutsätter att Horváth sökt återspegla men hamnat »im Gegensatz zur Wirklichkeit».

I en tredje del behandlar Fritz stilistiska medel och konsekvenser. Horváth var en outsider i förhållande till det tyska språket, han lärde sig skriva det sent och det bibehåller alltid en ton av dialektfärgat talspråk. Detta har kanske gjort honom extra lyhörd för vad som sägs i det som »synes» sägas. Hans småborgare kommunicerar med eller snarare signalerar till varandra med hjälp av ett batteri av klichéer, bildningsjargong, dialektfragment, slagord etc. I detta intressanta avsnitt påvisar Fritz hur Horváth alltid utnyttjar detta kalckerade men personligt accentuerade språk till demaskering och kritisk analys: bourgeoisins tilltagande alienation, dess dolda motiv, omedvetna avsikter och ihåliga moralism uttrycks inte bara *med hjälp* av detta förtingligade språk utan också genom det. För att ta ett enkelt exempel som drabbar den tomta och mekaniska idealismen: när huvudpersonen i *Rings um den Kongress* hävdar att prostitutionen är en konsekvens av borgerliga produktionsförhållanden, tillrättavisas han. »Alles auf das Materielle zurückzuführen, das hiesse doch die Seele leugnen», en kabaretreplik som säger något om Horváths satiriska teknik.

Christer Åsberg

Protokoll des 2. Internationalen Symposiums zur Erforschung des deutschsprachigen Exils nach 1933 in Kopenhagen 1972. Hrsg. vom Deutschen Institut der Universität Stockholm, Ende 1972.

Det andra symposiet som ägnades åt de tyskspråkiga ländernas exillitteratur ägde rum i Köpenhamn mellan den 16–18 augusti 1972. Det var sannerligen, som protokollet genom sitt digra omfång visar, en arbets- och resultatrik konferens som fördes åtminstone till största delen i en vänskaplig atmosfär.

Själva forskningsläget är i det närmaste förtvivlat. Heterogen som emigrantgruppen från nazismen var i sin sociologiska och ideologiska sammansättning är även idag gruppen av enskilda och institutioner som sysslar med emigranternas öden. Offren för nazisternas utrotningsspolitik finns idag i nästan alla länder av den civiliserade världen.

De flesta har, som Walter Berendsohn berättade, aklimatiserat sig i sina nya hemländer och är ibland ovilliga att genom forskande individer bli påmind om det ohyggliga de fick uppleva, en del har av olika institutioner utnyttjats utan att för den skull kunna belysa sin och sina kamraters öden, många har gått bort med tiden.

Splittrade som emigranterna är även institutionerna som utforskar deras upplevelser och verk. DDR, som från början har gjort de mest konsekventa försöken att åternaturalisera de gamla emigranterna och som genom Aufbau-Verlag förfogar över en stor och värdefull manuskript-samling har av naturliga skäl framför allt ägnat sitt intresse åt arbetarklassens emigranter och kommunistförfattares verk. I Förbundsrepubliken har det först på senare år kommit till stånd ett större projekt vid Deutsche Bibliothek i Frankfurt där man, menar många, i sista stund försöker samla och katalogisera böcker av tyskspråkiga författare vilka har kommit ut under nazisttiden. Även i Österrike är statliga insatser blygsamma. Ett dokumentationsarkiv av den österrikiska motståndsrörelsen samlar framför allt politiska dokument. De österrikiska emigranternas litterära skrifter samlas på »Dokumentationsstelle für neuere Österreichische Literatur» i Wien.

Även i mottagarländerna är intresset för de tyskspråkiga emigranternas ställning svalt. Endast för Sveriges del har det genom FL Helmut Müsener i Stockholm kommit till stånd en solid och omfattande sammanställning av de tyska emigranternas aktiviteter i Sverige 1933–1945. I Danmark har som professor Steffen Steffensen berättade, en kartläggning av alla tyskspråkiga emigranter inflytande just börjat. I de stora emigrantländerna som Holland, Frankrike, England, Tjeckoslovakien, har det trots ordrika bekräftelser om motsatsen, inte åstadkommit så väldigt mycket. Ett särfall är USA där det i emigranternas uppsamlingsområden i New York och på västkusten finns enskilda institutioner och organisationer som har tagit sig an detta gebiet. Tyvärr hindras man av de långa avstånden och dyra kommunikationerna till ett effektivt samordnande.

Som protokollet visar, var symposiet i Köpenhamn så vittgående fritt från ideologiska motsättningar, som ett sådant laddat ämne överhuvudtaget kan bli. Det var först mot slutet som rösterna höjdes en smula och där rörde det sig inte om ideologiska men metodiska problem. Hittills har forskarnas huvudintresse gällt, vad Berendsohn kallar för »Grundforschung», en kvantitativ inventering av alla intellektuella spår som tyska emigranter lämnade i sina nya hemländer. Från yngre forskares sida hävdades emel-